

JINOYAT HUQUQI TUSHUNCHASINING KELIB CHIQISHI, MOHIYATI VA TAMOYILLARI

Tursunov Jasurbek Ruslan o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti

MIG 'MAHT yo'nalishi 201-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada jinoyat huquq tushunchasining tarixiy taraqqiyot jarayonini, uning huquq tizimidagi o'ziga xos va o'rnini bosib bo'lmaydigan ahamiyatini hamda zamonaviy huquqiy davlatning asosiy poydevorini tashkil etuvchi universal tamoyillarni har tomonlama tahlil qiladi. Jinoyat huquq jamiyatda huquqiy tartibotni saqlash va shaxs huquqlarini davlatning hukmron kuchi qarshisida himoya qilish vazifasini bajaruvchi eng muhim ommaviy huquq tarmoqlaridan biridir. Maqolaning birinchi qismida “xususiy qasos” va “qasos tamoyili” kabi ibtidoiy jazolash usullaridan zamonaviy jinoiy huquqning insonparvar va qonuniy asoslariga o'tish bosqichlari ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Shu bilan birga, Rim huquqi, Islom huquqi hamda Ma'rifat davri mutafakkirlari, xususan, Ch. Bekkaria va J. Bentamning jinoiy huquqning shakllanishi va dunyoviylashuvidagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolaning ikkinchi qismida jinoyat huquqning huquqiy mohiyati, ya'ni davlatning jazolash vakolati va huquqiy qadriyatlarni himoya qilish funksiyasi ko'rib chiqiladi. Yakuniy qismda esa jinoiy adliya tizimining asosini tashkil etuvchi qonuniylik, ayblilik, javobgarlikning shaxsiyligi va insonparvarlik tamoyillari xalqaro inson huquqlari standartlari nuqtai nazaridan sharhlanadi.

Maqola xulosasining natijasiga ko'ra, jinoyat huquq nafaqat davlatning majburlov chorasi, balki adolatni ta'minlash va inson qadr-qimmatini himoya qilishga xizmat qiluvchi huquqiy mexanizm ekanligi asoslab beriladi. Ilmiy manbalar va doktrinal qarashlar asosida tayyorlangan ushbu maqola nazariy hamda amaliy jihatdan muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Jinoiy huquq, qonuniylik tamoyili, qasos, jazolash vakolati, huquq tarixi, ayblilik tamoyili, insonparvarlik.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ, СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ ПОНЯТИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Аннотация: В данной научной статье всесторонне анализируются историческое развитие понятия уголовного права, его особое и незаменимое значение в правовой системе, а также универсальные принципы, составляющие основу современного правового государства. Уголовное право является одной из важнейших отраслей публичного права, выполняющей функцию поддержания

правопорядка в обществе и защиты прав личности от чрезмерного вмешательства государственной власти.

В первой части статьи с научной точки зрения рассматриваются этапы перехода от примитивных форм наказания, таких как «частная месть» и «принцип возмездия», к гуманистическим и законным основам современного уголовного права. Наряду с этим анализируется роль римского права, исламского права, а также мыслителей эпохи Просвещения, в частности Чезаре Беккариа и Джереми Бентама, в формировании и секуляризации уголовного права.

Во второй части статьи исследуется правовая сущность уголовного права, включая полномочия государства по назначению наказания и функцию защиты правовых ценностей. В заключительной части с позиции международных стандартов прав человека рассматриваются принципы законности, виновности, личного характера ответственности и гуманизма, составляющие основу системы уголовной юстиции.

По результатам исследования обосновывается, что уголовное право является не только средством государственного принуждения, но и правовым механизмом, обеспечивающим справедливость и защиту человеческого достоинства. Подготовленная на основе научных источников и доктринальных взглядов, данная статья представляет собой важный теоретический и практический научный материал.

Ключевые слова: уголовное право, принцип законности, возмездие, право государства на наказание, история права, принцип виновности, гуманизм.

THE ORIGIN, ESSENCE, AND PRINCIPLES OF THE CONCEPT OF CRIMINAL LAW

Abstract: This scientific article comprehensively analyzes the historical development of the concept of criminal law, its unique and irreplaceable significance within the legal system, and the universal principles that constitute the foundation of a modern rule-of-law state. Criminal law is one of the most important branches of public law, serving to maintain legal order in society and protect individual rights against the excessive exercise of state power.

The first part of the article examines, from a scholarly perspective, the stages of transition from primitive forms of punishment, such as “private vengeance” and the “principle of retaliation,” to the humanitarian and lawful foundations of modern criminal law. In addition, the article analyzes the role of Roman law, Islamic law, and Enlightenment thinkers, particularly Cesare Beccaria and Jeremy Bentham, in the formation and secularization of criminal law.

The second part explores the legal essence of criminal law, including the state's

authority to impose punishment and its function of protecting legal values. The final section interprets the principles of legality, culpability, personal responsibility, and humanity, which form the basis of the criminal justice system, from the perspective of international human rights standards.

The findings of the article demonstrate that criminal law is not merely an instrument of state coercion but also a legal mechanism aimed at ensuring justice and protecting human dignity. Based on scientific sources and doctrinal approaches, this article serves as an important theoretical and practical academic resource.

Keywords: Criminal Law, Principle of Legality, Retaliation, State Punitive Authority, Legal History, Principle of Culpability, Humanity.

KIRISH

Huquq tizimining eng dinamik, ta'sir doirasi keng va shaxs erkinligiga eng jiddiy ta'sir ko'rsatadigan tarmoqlaridan biri shubhasiz jinoiy huquqdir. Insoniyatning qabila shaklidagi hayot tarzidan tashkil etilgan va barqaror jamiyatlarga o'tishi birgalikda yashashning zarur sharti bo'lgan me'yoriy qoidalar hamda ushbu qoidalar buzilganda qo'llaniladigan huquqiy sanksiyalarni vujudga keltirdi.

Jinoiy huquq mohiyat e'tibori bilan davlatning jazolash vakolatini tartibga soluvchi va cheklovchi, qaysi xatti-harakatlar jamiyat uchun xavfli bo'lib jinoyat hisoblanishini hamda ular uchun qanday jazo yoki xavfsizlik chorasi qo'llanilishini oldindan belgilab beruvchi huquqiy normalar tizimidir. Zamonaviy jinoiy huquq nazariyasi faqat jinoyatchini jazolash yoki uni jamiyatdan ajratib qo'yishni maqsad qilmaydi. Aksincha, aybsiz shaxslarning noqonuniy ravishda javobgarlikka tortilishining oldini olish, huquqbuzarni qayta tarbiyalash va uni jamiyatga qaytarish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashni ko'zlaydi. Mazkur maqolada jinoiy huquqning ibtidoiy davrlardan boshlab bugungi kungacha bo'lgan tarixiy rivojlanish yo'li, uning normativ mohiyati hamda demokratik va huquqiy davlatning asosini tashkil etuvchi fundamental tamoyillari batafsil tahlil qilinadi. Jinoiy huquqning tarixiy taraqqiyoti insoniyat sivilizatsiyasi va davlat institutlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Huquqiy tizimlar shakllanmagan, markazlashgan davlat hokimiyati mavjud bo'lmagan ibtidoiy jamiyatlarda huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda jabrlanuvchi yoki uning urug'i tomonidan bevosita qasos olish amaliyoti qo'llanilgan. Ushbu davrning asosiy xususiyati "xususiy qasos" yoki "qon da'vosi" tizimi hisoblangan. Biroq cheklanmagan qasos olish amaliyoti jamiyatda uzluksiz nizolar va zo'ravonliklarni keltirib chiqarganligi sababli vaqt o'tishi bilan "qasos tamoyili" (Lex Talionis) shakllandi. Qadimgi Bobil podshohi Hammurapi qonunlarida ifodalangan "ko'zga ko'z, tishga tish" qoidasi bugungi nuqtai nazardan qat'iy ko'rinsada, u jazoning mutanosibligi tamoyilining dastlabki ko'rinishi sifatida baholanadi. O'rta asrlarda va teokratik davlatlarda jinoiy huquq asosan diniy me'yorlar asosida

rivojlandi. Islom jinoiy huquqida jinoyatlar va jazolar Had, Qisos va Ta'zir kabi toifalarga ajratilgan. Yevropada esa uzoq vaqt davomida cherkov huquqi va inkvizitsiya tizimi ustuvor mavqega ega bo'ldi. Bu davrda jazo nafaqat huquqiy choralar, balki ilohiy adolatni ta'minlash vositasi sifatida ham qaraldi. Davlat hokimiyatining markazlashuvi natijasida jazolash vakolati shaxslar va diniy tashkilotlardan olib qo'yilib, davlatning mutlaq vakolatiga aylantirildi. XVIII asrda italiyalik huquqshunos Chezare Bekkariyaning "Jinoyatlar va jazolar haqida" asari zamonaviy jinoiy huquqning shakllanishida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Muallif qiynoqlarning taqiqlanishi, oshkora sudlov, qonuniylik va jazoning mutanosibligi g'oyalarini ilgari surdi. Ushbu qarashlar keyinchalik 1789-yildagi Fransiya Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasida o'z aksini topdi.

Jinoiy huquq davlat va shaxs o'rtasidagi ommaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq sohasi hisoblanadi. Fuqarolik huquqidan farqli ravishda, unda davlat jamoat tartibini, axloqni va xavfsizlikni himoya qiluvchi ustun subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Jinoiy huquqning asosiy vazifasi inson hayoti, sog'lig'i, mulki, sha'ni, qadr-qimmati, jamoat xavfsizligi va davlat manfaatlari kabi huquqiy qadriyatlarni himoya qilishdan iboratdir. Shu sababli qonun chiqaruvchi faqat ijtimoiy xavf tug'diradigan va huquqiy manfaatlarga zarar yetkazadigan xatti-harakatlarni jinoyat deb e'tirof etishi mumkin⁴.

Qonuniylik tamoyili: "Qonunsiz jinoyat ham, jazo ham bo'lmaydi" degan qoida zamonaviy jinoiy huquqning eng muhim prinsipidir. Ushbu tamoyil fuqarolarni davlatning o'zboshimcha harakatlaridan himoya qiladi.

Qonuniylik tamoyili quyidagi tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi:

aniqlik tamoyili;

analogiyani qo'llash taqiqi;

qonunning orqaga qaytmasligi tamoyili.

Ayblilik tamoyili: "Aybsiz jazo bo'lmaydi" qoidasi zamonaviy jinoiy huquqning asosiy prinsiplaridan biridir. Shaxs faqat qasddan yoki ehtiyotsizlik oqibatida sodir etgan qilmishi uchun javobgar bo'lishi mumkin. Tasodifiy yoki majburiy holatlarda yuzaga kelgan oqibatlar uchun jinoiy javobgarlik qo'llanilmaydi⁵.

Javobgarlikning shaxsiyligi tamoyili: Mazkur tamoyilga ko'ra, jazo faqat jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan qo'llaniladi. Hech kim boshqa bir shaxsning qilmishi uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Ushbu prinsip o'rta asrlarda keng tarqalgan kollektiv javobgarlik amaliyotining rad etilishi natijasida shakllangan. Insonparvarlik tamoyili jinoiy huquq markaziga inson qadr-qimmatini qo'yadi. Jazoning maqsadi jinoyatchidan qasos olish emas, balki uni tuzatish va jamiyatga qayta moslashtirishdir. Shu sababli qiynoq, shafqatsiz va inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomala mutlaqo taqiqlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jinoiy huquq insoniyat taraqqiyoti davomida shakllangan eng muhim huquqiy institutlardan biridir. Tarixning dastlabki bosqichlarida mavjud bo'lgan cheklanmagan qasos va kollektiv jazolash amaliyotlari o'rnini bugungi kunda inson huquqlari va adolat tamoyillariga asoslangan zamonaviy jinoiy adliya tizimi egallagan.

Hozirgi davrda jinoiy huquq nafaqat jinoyatchilikka qarshi kurash vositasi, balki shaxs huquq va erkinliklarini davlat hokimiyatining haddan tashqari aralashuvidan himoya qiluvchi muhim huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Qonuniylik, ayblilik, javobgarlikning shaxsiyligi va insonparvarlik tamoyillari jinoiy adliya tizimining demokratik va adolatli faoliyat yuritishining asosiy kafolatlari hisoblanadi. Sun'iy intellekt, kiberjinoyatchilik va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq yangi tahdidlar sharoitida ham jinoiy huquq ushbu fundamental tamoyillardan chekinmasdan rivojlanishi zarur. Adolatli jinoiy huquq tizimi shaxs, jabrlanuvchi va jamiyat manfaatlarini muvozanatli ravishda himoya qiladigan huquqiy mexanizm bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Beccaria C. Jinoyatlar va jazolar haqida. – Ankara: Imge Kitabevi, 1764.
2. O'zgench I. Jinoiy huquq. Umumiy qism. 19-nashr. – Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.
3. Koca M., Üzülmöz İ. Turk jinoiy huquqi. Umumiy qism. – Istanbul: Seçkin Yayıncılık, 2022.
4. Artuk M.E., Gökçen A., Yenidünya A.C. Jinoiy huquq. Umumiy qism. – Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.
5. Donay S. Jinoiy huquqning tarixiy rivojlanishi va Ma'rifat davri mutafakkirlari // Istanbul universiteti Huquq fakulteti jurnali. – 2018. – №76(2). – B.115–140.
6. Roxin C. Strafrecht Allgemeiner Teil: Grundlagen. – München: C.H. Beck, 2006.
7. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. – New York: Pantheon Books, 1975.
8. Yılmaz E. Islom jinoiy huquqi va uning zamonaviy huquq tamoyillari bilan qiyosiy tahlili. – Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.